

סודה של קללה קדומה שריגשה את הארכיאולוגים

לפני ימים ספורים רגש עולם הארכיאולוגיה המקראית עם פרסומו של ממצא קדום מאוד, אשר בו כתובת חידתית בכתב פרוטו-כנעני • על קמע מעופרת נמצא שם השם המפורש לצד רצף קללות חמורות • מה פשר כתב החידה הזה? (מעניין)

ישראל שפירא | כ"ח באדר ב' תשפב 16:05 31.03.22



(צילום: Michael C. Luddeni)

לפני ימים ספורים רגש עולם הארכיאולוגיה המקראית עם פרסומו של ממצא קדום מאוד, אשר בו כתובת חידתית בכתב פרוטו-כנעני. במסיבת עיתונאים מיוחדת חשף פרופ' גרשון גליל מאוני' חיפה מעט מן הידוע לחוקרים על אודות הממצא, עם שהבטיח לפרסם עליו מאמר אקדמי נרחב בהמשך השנה.

ובכן, הממצא שנחשף במסגרת החפירות הארכיאולוגיות סביב הר עיבל שבשומרון הוא כמין "קמע" עשוי עופרת, גודלו כ-2X2 ס"מ והוא מתוארך למאה ה-13 לפני הספירה (לפני כ-3,200 שנה).

על הקמע, בכתב פרוטו-כנעני, כתובת קללה, ככל הנראה בלשון הזו:

א[רור] א[תה] לאל יהו
תמות ארור
ארור מות תמות
ארור ליהו

פרסום הקמע עורר סקרנות רבה בקהילת המחקר, כמו גם בקרב חובבי תורה וארכיאולוגיה בכלל. אזכור קדום כל כך של שם הו"ה, מה שלא נודע עד היום בכתובות עבריות, הימצאותו של הקמע בסמיכות למקום המזבח שחשף פרופ' אדם זרטל ז"ל בהר עיבל ועוד פרטים נוספים, כל אלו משתלבים לכדי דרמה ארכיאולוגית-מקראית של ממש.

אולם לצד כל התעלומות החדשות, ואלו הישנות הנפתחות מחדש, הקמע שלפנינו הוא קודם כל כתב חידה! מה פשר רצף הקללות החמור הזה, המופיע לבדו נטול הקשר? מי המקלל ומי המקולל? באיזו מסגרת נעשה שימוש בקמע הזה?!

האסוציאציה הראשונה המתבקשת היא כמובן נקודת הציון הגיאוגרפית שבה נמצא הקמע. הר עיבל הוא המקום שבו "יעמדו על הקללה" ששת השבטים שנבחרו לכך, כמפורט בציווי ה' למשה לקראת כניסת העם לארץ (דברים, פרק כז). האם הממצא שלפנינו קשור היסטורית למעמד הברית בהר גריזים והר עיבל? מדוע אפוא לא פורטו בו הפשעים שאת מבצעים קיללו העם במעמד הברית? הקמע נראה יותר כמו "מכשיר קללה" רב-פעמי, לשימוש מזדמן לפי הצורך, אלא שאם אכן כך - מה מעשיו בהר עיבל?!

כדי לנסות לפצח את החידה, פנינו אל ה"ג"ר אורי הולצמן שליט"א, מגיד שיעור בעיר ביתר עילית הנודע בשיעוריו הנפלאים על התנ"ך, ושמענו ממנו הצעה מקורית ומפתיעה לפשרו של הקמע. פנינו אליו לאחר שנודע לנו כי החוקרים העוסקים בפיענוח הטקסט שעל הקמע התרשמו מהצעתו ובדעתם אף להזכירה בפרסום המדעי שיופיע בהמשך.

כדי לעמוד על המקוריות שבהצעתו, הרב הולצמן נדרש להקדים לנו דברים על מושג השבועה בכלל.

השבועה - לפני השם

הרב הולצמן מבקש מאיתנו לצאת לרגע מגבולות הר עיבל ולהשקיף על נקודת ציון חשובה אף יותר: בית הבחירה שבירושלים. בדומה להר עיבל, גם בו מוצב מזבח לה'. כאשר חנך שלמה המלך את בית המקדש הראשון, הוא נשא תפילה נרגשת שזוכה העם לראות במימוש ייעודיו של הבית. אלו רבים מאוד, מקיפים כמעט כל מאורע בחיי בני אנוש, בעיקר כמקום התפילה של העם, "בְּהִנָּגֶף עִמָּךְ יִשְׂרָאֵל לְפָנַי אוֹיֵב... בְּהַעֲצֹר שְׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר... רָעַב כִּי יִהְיֶה בָאָרֶץ... וְגַם אֶל הַנְּכָרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעִמָּךְ יִשְׂרָאֵל... ועוד ועוד. אלא שהייעוד הראשון של המקדש, מקום המזבח, הוא שימוש כמקום המשפט!

הנה הדברים בפתח תפילתו של שלמה: "אֵת אֲשֶׁר יִחְטָא אִישׁ לְרֵעֵהוּ וְנָשָׂא בּוֹ אֶלֶה לְהָאֱלֹתוֹ וְבָא אֶלֶה לְפָנַי מִזְבֵּחַךְ בְּבֵית הַזֶּה. וְאַתָּה תִשְׁמַע הַשְּׁמַיִם וְעֲשִׂיתָ וְשִׁפְטָתָ אֶת עַבְדְּךָ לְהַרְשִׁיעַ רָשָׁע לְתַת דָּרְכּוֹ בְּרָאשׁוֹ וְלְהַצְדִּיק צְדִיק לְתַת לוֹ כְּצִדְקוֹ" (מלכים א ח, לא-לב).

התיאור הזה, כפי שמפרש לנו רש"י, מכון לשני סוגים של שבועה בין אדם לחברו: "אֲשֶׁר יִחְטָא אִישׁ לְרֵעֵהוּ" הוא אדם הנתבע על איסור אשת איש, ואילו "וְנָשָׂא בּוֹ אֶלֶה" הוא התובע ממון מחברו ("וְנָשָׂא" מלשון נושה, בש"י ימנית; ו' החיבור שבין שני חלקי המשפט מתפקדת במובן "או"). מקורו של רש"י הוא, כנראה, במדרש "פסיקתא" שמצא בלשון הכתוב הזה סמך ל"שבועת היסט" שתיקנו חכמים לאדם הנתבע ממון וכופר בו.

כלומר, כאשר אדם מבקש להשביע את חברו במסגרת תביעה משפטית שביניהם, הרי הוא עושה זאת "לְפָנַי מִזְבֵּחַךְ". הנורם לכך נראה ברור מאליו: המשביע עומד מול המושבע ומבקש להרתיעו ולהרתיע בו בשם האלוקים השוכן במקום הזה. "אני ואתה", כמו אומר המשביע למושבע, "איננו יודעים האחד את אשר בסתרי לבבו של השני, אולם האלוקים השוכן במקום הזה יודע גם יודע, והוא העוקב כעת אחר שבועתך".



(צילום: Michael C. Luddeni)

הנה, במילים פשוטות ובהירות, הגדרתה של שבועה בפי רב האי גאון, בפתח ספרו "משפטי שבועות":
 "לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. אף על פי שהעושק והעשוק לא נכחדו מהקדוש ברוך הוא, הואיל והוא
 סתור (=נסתר) מבני אדם - הטיל עליהם שבועה על הנסותרות, כדברי החכם (=שלמה): אם יחטא איש לרעהו
 ונשא בו אלה להאלתו... ואתה תשמע מן השמים". מהותה של שבועה היא אם כן, הבאת התעלומה בפני
 האלוקים, יודע תעלומות, שיכריע מתוך ידיעתו את הנסותרות.

זו היא בדיוק משמעותו של מעמד השבעת הסוטה בבית המקדש, כמתואר בספר במדבר, פרק ה. את הזיקה
 ההדוקה בין השבעת הסוטה לבין תיאור המקדש בדברי שלמה, כבר הציב רש"י בפירושו למלכים ועל בסיס
 זה פירש את הלשון "אֲשֶׁר יִחַטֵּא אִישׁ לְרֵעֵהוּ" כתביעה על איסור אשת איש, כאמור. אבל אם מתברר לנו
 שבדברי שלמה על "אֲשֶׁר יִחַטֵּא אִישׁ לְרֵעֵהוּ" כבר מפורשים למעשה בתורת משה, האם לא נכון לחפש גם את
 דבריו על מי ש"נִשָּׂא בּוֹ אֱלֹהִים" בדיני ממונות בציווי ה' בתורה?

לאור דברי שלמה על בית הבחירה, נקרא את פשטות הלשון בפרשת משפטים על אדם התובע מחברו דבר
 שהפקיד אצלו וטוען השומר שנגנב ממנו: "אִם לֹא יִמָּצֵא הַגָּנֵב וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹקִים אִם לֹא שָׁלַח
 יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ... שְׂבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֲכַת רֵעֵהוּ". אמנם חכמינו הקדושים
 לימדו אותנו שהיישום המעשי של ההוראה הזו הוא לבוא בפני הדיונים הנקראים אף הם "אלוהים", אולם בל
 נשכח שהם גם אלו שלימדו אותנו את החובה להעמיד סנהדרין לצד המזבח. כי כן, מקום המשפט הוא לפני
 השם. הדיונים הנקראים "אלוהים" פועלים בשמו כמסומכים על ידי הסנהדרין היושבת לפני ה', על יד המזבח.
 עומק פשוטו של מקרא הוא אפוא בדיוק כדברי שלמה: בירור תביעות משפטיות באמצעות שבועה נעשה
 לפני המזבח, "וְאֵתָה תִּשְׁמַע מִן הַשָּׁמַיִם".

למה לקלל?

הרב הולצמן: "ככל שאנו מבינים את מהותה של שבועה כפנייה אל האלוקים שיפענח תעלומות, נוכל גם
 להבין מדוע שבועה היא בהגדרה הטלה מותנית של קללה. היודע תעלומות הוא גם השופט כל הארץ. את
 בירור האמת הוא מבצע באמצעות הדין והחשבון שיבוא עם החוטא. השבועה היא הצהרה של אדם המקבל
 על עצמו את דין האלוקים, אם אכן הוא מחד בלשונו (ורק אלוקים יודע זאת).

"נזדקק שוב ללשונו של רב האי גאון בפתח "משפטי שבועות": "יחובת דין השבועה אינה אלא בשבועת
 האלה, והיא השמתא, לפי שהיא מן השבועות החזקות כאשר תראה הכתוב אומר "וישמע יהושע בעת ההיא
 לאמר ארור האיש"... וכן תראה עוד שאול שאמר "ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב"... ועוד אמרה תורה
 "והשיבע הכהן את האשה בשבועת האלה", וכבר פירש הפסוק ששבועת התביעות באֵלָה כדכתיב "ונשא בו
 אלה להאלותו".



פרופסור גרשון גליל (צילום: דוברות אוניברסיטת חיפה)

"השבועה היא אם כן הנכחת האלוקים בדין ודברים שבין אדם לחברו. בנקודה שבה מסתיימת היכולת האנושית, מבקש האדם את עזרת האל בבירור האמת. לכן ביסודה שבועה היא לפני האלוקים, "לִפְנֵי מִזְבְּחַךְ בְּבֵית ה'". שם הוא שוכן ואליו פונים לעזרה, על בסיס יכולתו הכפולה: לדעת את האמת העלומה ולבוא חשבון עם המעלים אותה. גם בהלכה המעשית, השבועה נעשית ב"נקיטת חפץ" - ספר תורה או תפילין - מייצגי הנוכחות האלוקית. לדעת רבים מן הראשונים, שבועה ללא הזכרת השם אינה שבועה, ולדברינו קל מאוד להבין מדוע. מהותה של שבועה היא פנייה אל האלוקים היודע והשופט.

"כה פשוט הוא מעתה שמה של השבועה במקרא: "אֱלֹהֵי". יד האל המתערבת במעשים הנסתרים של בני האדם".

בחזרה אל הקמע

מצוידים במידע הזה על טיבה היסודי של שבועה, הרב הולצמן סבור שבידנו לפענח את פשר הקמע החידתי שהתגלה.

כזכור, הר עיבל הוא הר הקללה. שם נמצא המזבח שבנה יהושע עם כניסת העם לארץ ישראל, כמסופר ביהושע, פרק ח. סביר להניח שתקופת מה בראשית ההתיישבות עוד שימש המזבח הזה כמקום המשפט, "נקודת שכינה" אליה באים העם להשביע איש את חברו "לִפְנֵי מִזְבְּחֶךָ". הלא, כאמור, זהו המקום הטבעי של הברור המשפטי.

הקמע הזעיר הזה, כתב קללה חקוק על עופרת, עשוי היה לשמש כחפץ הננקט ביד הנשבע. הוא כולל בתוכו את התוכן היסודי של שבועה באשר היא: אֱלֹהֵי. קללת אלוקים הנתונה בידו ומאיימת לפגוע בו אם הוא אכן ראוי לה.

כפי שהסוטה נדרשת "להביא את הקללה אל תוך גופה" באמצעות שתיית המים שבהם נמחה כתב האלה, כך גם כל הנשבע לחברו נוקט בידו את הקללה, כמו מצמידה אל גופו ומאפשר לה לפגוע בו אם כך נותן הדין. זה כמו זו עומדים לפני ה', על יד מזבח, ומקבלים על עצמם את קללת האלוקים אם כיחזו בלשונם.

על קומת הבסיס של הצעתו, הרב הולצמן מבקש לבנות קומה נוספת. האם העובדה ש"כלי השבועה" הזה עשוי עופרת היא מקרית או מכוונת?



ובכן, לפי הרב הולצמן, קללות הכתובות על גבי עופרת נושאות את מחשבתנו אל זכרון של קללות אחרות, שאף הן מתקשרות עם העופרת. בין שאר נבואותיו הסתומות של הנביא זכריה, מופיעה הנבואה שלהלן (פרק ה):

"וְאָשׁוּב וְאֶשָׂא עֵינַי וְאֶרְאֶה וְהִנֵּה מְגִלָּה עָפָה. וַיֹּאמֶר אֵלַי מַה אַתָּה רֹאֶה וְאָמַר אֲנִי רֹאֶה מְגִלָּה עָפָה אֲרֹכָה עֶשְׂרִים בָּאַמָּה וְרֹחְבָּהּ עֶשֶׂר בָּאַמָּה. וַיֹּאמֶר אֵלַי זֹאת הָאֵלֶּה הַיּוֹצֵאת עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ כִּי כָל הַגִּבּוֹר מִזֶּה כְּמוֹהָ נִקְּה וְכָל הַנְּשָׁבֵעַ מִזֶּה כְּמוֹהָ נִקְּה. הַיּוֹצֵאתֶיהָ נְאֻם ה' צְבָאוֹת-וּבָאָה אֶל בֵּית הַנִּגְבַּ וְאֶל בֵּית הַנְּשָׁבֵעַ בְּשִׁמִּי לִשְׁקֹר וְלִנְהַר בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ וְכִלְתּוֹ וְאֶת עֵצָיו וְאֶת אֲבָנָיו.

ויצא המלאך הדבר בי ויאמר אלי שא לא עיניך וראה מה היוצאת הזאת. ואמר מה היא ויאמר זאת האיפה היוצאת ויאמר זאת עינים בכל הארץ. והנה פכר עפרת נשאת וזאת אשה אחת יושבת בתוך האיפה. ויאמר זאת הרשעה וישלך אתה אל תוך האיפה וישלך את אבן העפרת אל פיה".

זכריה רואה בנבואה כיצד יוצאת מבית קודש הקודשים "מגילה עפה", אורכה עשרים אמה ורוחבה עשר אמה כמידות פתחי העזרה וההיכל שדרכם היא יוצאת, ובה קללות המיועדות לחול על ראשי הנשבעים לשקר, המכחדים ועושקים את חבריהם בענייני ממון (ראו רש"י שם). היא יוצאת מבית המקדש, **"כי כן ביקש שלמה בתפלתו, את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו ובא האלה לפני מזבחך בבית הזה ואתה תשמע השמים ושפטת את עבדך להרשיע רשע; ביקש על האלה שיישבע איש לחברו שיבוא לפני המזבח ומשם ייצא משפט על הנשבע לשקר, וגם היה דרכם להישבע ולהאלות (=לקלל) בבית המקדש"** (פירוש הגאון מלבי"ם שם, ככל דברינו לעיל).

בחלקה השני של הנבואה, המלאך קורא לנביא ומבקשו לראות דבר נוסף היוצא מאותו מקום. זהו כלי מדידה של איפה, אשר נתונה בתוכה ולצידה ככר עופרת. הנבואה כולה סתומה כדרך נבואותיו של זכריה ואין כאן

המקום להעמיק בכל פרטיה. נתבונן רק מעט בהקשר שבו היא נתונה: הגניבה המאוסה ביותר בפני ה' היא הרמייה במידות ומשקלות המתוארת כ"תועבה". כיון שגניבה שכזו נסתרת מעיני בני אדם, האלוקים בכבודו ובעצמו מבטיח לפרוע במי שפושע בה. מפליאים הם דברי הגמרא:

"אמר רבא: למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים בריבית, יציאת מצרים גבי ציצית, יציאת מצרים במשקלות? אמר הקדוש ברוך הוא: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור - אני הוא שעתיד להיפרע ממי שתולה מעותיו בנוכרי ומלווה אותם לישראל בריבית, וממי שטומן משקלותיו במלח, וממי שתולה קלא-אילן בבגדו ואומר תכלת הוא" (בבא מציעא סא, ב).

העופרת היא מתכת כבדה, כלשון הכתוב בשירת הים "צָלְלוּ כְּעוֹפֶרֶת בְּמִים אֲדִירִים". הכשרים שבין המצרים - מלמדנו רש"י - נידונו כעופרת וצללו מיד אל מותם. כאשר היו הרמאים מעוותים את המשקלות, הם עשו זאת באמצעות הוספת עופרת למשקל. מתוך כך הפכה העופרת סמל לגניבה ורמייה, ועל רקע זה רואה הנביא בחזונו כיצד הרשעים מושלכים אל כלי המדידה וכך העופרת מושלכת אחריהם באופן שלא יוכלו לצאת. מעין "מידה כנגד מידה", עונש מותאם לעוון.

כאמור, מהותה של שבועה היא פנייה אל האלוקים בכבודו ובעצמו שיבוא ויברר את האמת על ידי הקללה שבה. אולי הקללות נכתבות על עופרת, כהדהוד המסר העולה מדברי זכריה: העופרת המסמלת את הרמייה האנושית היא גם המסמלת את הפירעון האלוקי, המגיע במלואו אל הגנבים הנסתרים שאין מכיר בהם אלא הקדוש ברוך הוא.

כפי שהזכרנו, הצעתו המבריקה של הרב הולצמן הגיעה לאוזני החוקרים העוסקים בפיענוח הטקסט שעל הקמע, ואלו שיבחו את הצעתו ובדעתם לשוב ולציין לה בפרסומיהם הרשמיים. אנו שמחים על ההזדמנות שניתנה לנו, להביא את הדברים בפרסום ראשון, כאן ב"כיכר השבת".

• **לתגובות, הערות, הארות, וכן לשליחת חומרים, מסמכים, ורעיונות למאמרים העוסקים בתחום היסטוריה יהודית, נא לפנות לכתובת אימייל: sisrael@gmail.com**

מקור:

<http://www.kikar.co.il/415926.html>

© כל הזכויות שמורות כיכר השבת